

ՏԱՂԵՐԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԶԱՎԱԽՔԻ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԿԵՆՑԱՂՈՒՄ

Զավեն Թագակյան (*Հայաստան*)
արվեստագիտության թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ

Հայոց հոգևոր երաժշտության ուսումնասիրությանը նվիրված բազում հոդվածների ու մենագրությունների կողքին հազվադեպ ենք հանդիպում կանոնական եղանակներից խիստ զանազանվող՝ ժողովրդական երգասացների և եկեղեցու սպասավորների (քահանա, սարկավազ, ժամհար) տարբերակային կատարումների հետազոտմանն ու քննությանը: Թերևս պատճառն այն է, որ նման կատարումների ձայնագրությունները, վերծանություններն ու հրատարակությունները խիստ սակավ են: Սակայն պետք է նշել, որ մեր ժողովրդի կենսակերպի անկապտելի մասը կազմող հոգևոր երաժշտության այդ կատարումների մեջ հանդիպում են հայ երգարվեստին նույնքան հարազատ ու բնորոշ գիտական–գեղարվեստական բարձրարվեստ տարբերակներ, որոնց միջոցով առավել բազմաշերտ է ներկայանում հայ ժողովրդական երգարվեստը¹:

Զավախքի (Կարին–Էրզրումի) ժողովրդական երգ ու բանի արարման մեջ առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում ավանդական հոգևոր երգերի՝ շարականների, տաղերի, ժամերգությունների և Աբ. Պատարագի երգային հատվածների ժողովրդական կատարումները: Եթե Զավախքի աշխատանքային, ծիսական ու կենցաղային

¹ Գիտական շրջանառության մեջ ավանդական շարականների ժողովրդական տարբերակների համեմատական վերլուծության առաջին անդրադարձներից է Գայանե Ամիրաղյանի մենագրության երրորդ՝ «Նոր Ջուղայի կամ Հնդկահայոց երգվածքի այլ ձայնագրություններ» գլուխը, որտեղ մանրամասնվում են ժողովրդի հիշողության մեջ տեղ գտած տարբերակների և դրանց դասական (թաճյանական, նաև արգարյանական) օրինակների ձայնեղանակային, կառուցվածքային և դարձվածաբանական ընդհանրություններն ու տարբերությունները: Տե՛ս **Գ. Ամիրաղյան**, *Ութնայն համակարգը հայ հոգևոր երգարվեստի Նոր Ջուղայի կամ Հնդկահայոց երգվածքում*, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 281–354:

երգերը, օրորերգերը, սիրերգերն ու պարերգ-պարեղանակները հայ երաժիշտ-բանահավաքների ուշադրությանն են արժանացել դեռևս XIX դարի 80–90–ականներից, դրանց բազմաթիվ նմուշներ գրի են առնվել ու հրատարակվել, ապա ավանդական հոգևոր երգերի ժողովրդական կատարումների առաջին գրանցումներն արել է մեծանուն երաժշտագետ Քրիստափոր Քուշնարյանը: 1927–1929 թթ. Վրաստանում և Հայաստանում իրականացրած գիտարշավների² ընթացքում Թիֆլիսի հայկական եկեղեցու քահանա Հովհաննես Տեր-Գրիգորյանից և ժամհար Ղևոնդ Մամիկոնյանից գլանավոր ձայնագրիչի օգնությամբ նա գրի է առել շարականների և ժամագրքի երգերի 7 բարձրարժեք կատարում:

Հետագայում տարբեր կազմակերպությունների կողմից իրականացված գիտարշավների ընթացքում ևս XX դարի 20–ականներից առ դարավերջ Ջավախքում ձայնագրված³ 100–ից ավելի հոգևոր երգերից միայն երկուսն են վերաբերում տաղերին: Այս ժանրի ժողովրդական կատարումները ավանդական օրինակների հետ համեմատելու միջոցով փորձել ենք բացահայտել տաղերի բանաստեղծական և մեղեդային կառույցների առանձնահատկությունները: Դրանցից մեկը՝ «Այսօր ձայնն Հայրական» Ջրօրհնյաց տաղը, երկու տարբերակով գրանցվել է 1967 թ. ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի, Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի և Հայաստանի կոմպոզիտորների միության միացյալ գիտարշավի ընթացքում՝ բանասացներ 25–ամյա Աննա Այվազյանից (գ. Արագվա) և 73–ամյա

² Ք. Քուշնարյանի գիտարշավների նյութերը մինչև XX դ. 60–ական թվականները ի պահ էին տրված Լենինգրադի (Մանկտ-Պետերբուրգի) ԳԱ Ռուս գրականության ինստիտուտի (Պուշկինյան տուն) դիվանին: ԵՊԿ պրոֆեսոր Ռ. Աթայանի նախաձեռնությամբ գիտարշավների նյութերի մեծ մասը ձայներիզների վրա պատճենագրվեցին և հանձնվեցին ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ձայնագրանին: Ցավոք, մեզ հասած նյութերին պակասում են որոշ տեղեկատվական տվյալներ: Մասնավորապես, վերոհիշյալ բանասացների մասին նշված չէ, թե նրանք Թիֆլիսի հայկական որ եկեղեցու սպասավորներն են եղել:

³ 1999 թ. Ալապցխա քաղաքի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու քահանայից ու ժամհարից Հռիփսիմե Պիկիյանը գրանցել է հոգևոր երգերի շուրջ մեկ տասնյակ բարձրարժեք օրինակներ:

Հովսեփ Սահակյանից (գ. Վարևան)⁴: Նույն՝ Ջրօրհնյաց տաղի եղիս Տնտեսյանի ձայնագրած օրինակի⁵ խոսքային կառույցը չափածո շարադրանք ունի: Մեր տողատմամբ⁶՝ հոգևոր այս ստեղծագործությունը ծավալվում է երկու տան սահմաններում, որոնցից առաջինը վանկերի 7–8–8 հարաբերությամբ եռատող շարադրանք է ներկայացնում, իսկ երկրորդն ութավանկ երկտող կառուցվածք ունի: Տնտեսի միջակայքում տաղն ունի քառավանկ եռատող կրկնակային կառույց: Տեն նոտային օրինակ 17:

Ինչպես երևում է, տնտեսյանական ձայնագրությունը շարադրված է խառը՝ ներվանկային–գարդոլորուն ոճում⁸ և բազմաձայնակարգ է: Այն սկսվում է A¹ հիմնաձայնով (հետայսու՝ հ/ձ) է3 (եռալար հիմնառանցքով էլուական) ձայնակարգում (հետայսու՝ ձ/կ–ում):

⁴ 1967 թ. հանրապետության առաջատար երաժշտագետներ Ռ. Աթայանի, Մ. Մուրադյանի, Մ. Բրուտյանի ջանքերի շնորհիվ հնարավոր դարձավ առավել հանգամանակից ուսումնասիրել Ջավախքի երաժշտական կենցաղը՝ Ախալքալաքի և Բոգդանովկայի (Նինոծմինդա) շրջաններում: Գիտարշավային խմբում ներգրավված էին Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի տեսական–ստեղծագործական բաժնի ուսանողներ Ա. Ջոհրաբյանը, Ա. Խաչատրյանը և ես՝ Զ. Թագակչյանս: Շուրջ երկու շաբաթ տևած գիտարշավի ընթացքում, ի թիվս գիտական–գեղարվեստական բարձրաժեք բազում նշխարների, ամբարվեց հոգևոր բովանդակության տարբեր երգատեսակների շուրջ չորս տասնյակ օրինակ: Ի լրացումն վերոհիշյալ ձայնագրությունների՝ 1970 թ. ես որոշեցի կրկին մեկնել Ջավախք՝ շարունակելու հայ ավանդական երաժշտարվեստի գրանցումները Ախալքալաքի և Բոգդանովկայի շրջաններում, իսկ 1971 թ. պեղեցի Ջավախքի մասը կազմող Ծալկայի շրջանի հայկական գյուղերը: Ինձ հաջողվեց ձայնագրել հայ ավանդական երգերի ու նվագների 600–ից ավելի նմուշ: Այդպիսով Ջավախքի հոգևոր երգարվեստի շտեմարանը հարստացավ ևս 42–ով:

⁵ Ե. Մ. Տնտեսան, *Շարական ձայնագրեսյ*, Իսթանպուլ, 1934, էջ 772:

⁶ Հայ ավանդական երգերի (նաև նվագների) հրատարակությունը տողատմամբ ներկայացնելը ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի «Հայ ավանդական երաժշտություն» մատենաշարի որդեգրած սկզբունքներից է, որի ընթացքում նկատի են առնվում ոչ միայն նմուշների բանահյուսական կառույցների, այլև եղանակավորման սկսող, միջանկյալ, հանգչող և վերջավորող դարձվածքների հարաբերակցությունը:

⁷ Նոտային օրինակը ներկայացնում է հայկական նոտագրությունից փոխադրություն, որտեղ «փուշ»–ը հավասար է «դո»–ի:

⁸ Հայ հոգևոր երաժշտության մեղեդիական ոճերի մասին տես Ա. Բաղդասարյան, *Հայկական նորագրության ձեռնարկ*, Երևան, «Ամրոց գրուպ», 2010, էջ 47, տողատակի 127–րդ ծանոթագրություն:

Նորային օրինակ 1

ԱՅՍՐ ԶԱՅՆՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ

ՏԱՂ ԶՐՕՐԴՆԵԱՅ

Ե.Տնտեսան, Շարական ծայնագրեալ, 1934թ., էջ 772

$\text{♩} = 60$

1 Այսօր ծայնն նրն Հայրապետ

2 Յերկնից իջեալ հաճոյսկան,

3 Սիրեցեալ յորդ վրկայ

4 Որդ յորդու ըստ,

5 Այս յորդու ըստ,

6 Գետ յորդու ըստ,

7 Գետ Յորդանան:

8 Անտառ ծայնի երգի

9 Կանաչաւուն

10 արն Յովհաննէս:

Այսօր ծայնն Հայրական
 Յերկնից իջեալ հաճոյսկան,
 Սիրեցեալ յորդ վրկայ:
 Այս յորդու,
 Գետ յորդու,
 Գետ Յորդանան:
 Անտառ ծայնի երգի
 Մեծ Կարապետն Յովհաննէս:

Առաջին տան սկզբնատողի հանգչող դարձվածքում կատարվում է զարտուղում C^1 հ/ձ-ով Ի5 (հնգալար հիմնառանցքով իոնական) ձ/կ, այնուհետև երկրորդ տողի միջանկյալ դարձվածքում կրկին զարտուղման կարգով վերականգնվում է սկզբնական Է3-ը, իսկ նույն տողի հանգչող դարձվածքի զարտուղումը բերում է կրկին C^1 հ/ձ-ով Ի5: Երրորդ տողի սկսող դարձվածքը, համադրվելով նախընթացին, շարադրվում է F^1 հ/ձ-ով Ի5 ձ/կ-ում, որը հիմնավորվում է երրորդ տողի երկու՝ միջանկյալ և եզրափակիչ դարձվածքների շարահասույթամբ: Առաջին տանը հաջորդող կրկներգի առաջին տողն ու երկրորդի սկսող դարձվածքն ընթանում են նախընթաց ձ/կ-ում, սակայն՝ ութնյակ վեր ձայնոլորտում: Կրկներգի հանգչող դարձվածքը, համադրվելով նախընթացին, շարադրվում է C^1 հ/ձ-ով Է4 (քառալար հիմնառանցքով էոլական) ձ/կ-ում, սակայն ավարտին զարտուղվում է նույն հ/ձ-ով Ի4 (քառալար հիմնառանցքով իոնական) ձ/կ: Կրկներգի երրորդ տողը, սկսող և վերջավորող դարձվածքներով, մնալով նախընթաց ձ/կ-ում, ընդլայնում է հիմնառանցքը դիմող ձայների 3/5 (եռյակ-հնգյակ) շարադրանքով:

Երկրորդ տան սկսող դարձվածքն իր եղանակավորմամբ ու ձ/կ-ային կերտվածքով կրկնում է առաջին տան երկրորդ տողի սկսող դարձվածքը՝ թեթևակի տարբերակելով այն, սակայն նրան հաջորդող միջանկյալ դարձվածքը համադրության կարգով շարադրվում է B^1 հ/ձ-ով Ի3/5 (եռա-հնգալար հիմնառանցքով իոնական) ձ/կ-ում, որը տողի հանգչող դարձվածքի ավարտին զարտուղում է դեպի F^1 հ/ձ-ով չորրորդ բարձրացված աստիճանով Ի5 ձայնակարգ: Երկրորդ տողի սկսող դարձվածքն ընթանում է նախորդ ձ/կ-ում՝ առանց չորրորդ աստիճանի պլտերացման: Նրան հաջորդող առաջին միջանկյալ դարձվածքի ավարտին նախընթաց ձ/կ-ում չորրորդ բարձրացվածից բացի՝ երրորդ աստիճանն իջեցված է, որի հետևանքով նրանց միջև գոյացած մեծացված երկյակ ձայնամիջոցը ելևէջադարձումը հարստացնում է նոր երանգով: Երկրորդ տան ավարտին վերջին վերջավորող և նրան նախորդող միջանկյալ դարձվածքները, շարունակելով ընթանալ F^1 հ/ձ-ով Ի5 ձ/կ-ում, ամրագրում են տաղի երկ-

որոգ կարևորվող ձ/կ-ը: Այսպիսով, տաղի՝ Ե. Տնտեսյանի գրառած օրինակի շարադասության ընթացքում ընդգրկվել է վեց ձայնակարգ:

Տաղի՝ մեր ձայնագրությունները ձ/կ-ային առումով Ժամագրքի որոշ երգերին⁹ բնորոշ պարզ, երգային կերտվածք ունեն: Տե՛ս նոտային օրինակներ 2 և 3:

Ա. Այվազյանի կատարման մեջ առանցքային նշանակություն է ստանում երկրորդ տողի սեկվենցիոն վարընթաց օղակներ պարունակող, «Երկնից իջավ» բառակապակցությամբ սկսող դարձվածքն իր բազմակի (առաջին տան վերջավորող, կրկնակային առաջին և երկրորդ տողերի, երկրորդ տան առաջին տողի հանգչող և երկրորդ տողի սկսող դարձվածքներ) տարբերակված կրկնություններով:

Հ. Սահակյանի տարբերակում կարևորվում են եղանակավորման հիմնական ատաղձը դարձած առաջին և երկրորդ տողերի սկսող դարձվածքները:

Ա. Այվազյանի օրինակն իր ոճապես խառը՝ վանկային-ներվանկային-զարդոլորուն շարադրանքով ընթանում է Փ3 (եռալար հիմնառանցքով փոյուզիական) ձ/կ-ում: Հ. Սահակյանի տարբերակը նույնպես շարադրվելով խառը, սակայն վանկային-ներվանկային ոճում, ընդգրկում է իրար սերտաճած երկու՝ F¹ հ/ձ-ով Ի3 (եռալար հիմնառանցքով իոնական) և D¹ հ/ձ-ով Է3 ձ/կ-երը:

Տաղի տնտեսյանական և բանասացների օրինակների ներկայացված ձ/կ-ային և եղանակավորման տարաբնույթ շարադասության պարազայում առանձնակի նշանակություն է ստանում դրանց վանկաչափական կերտվածքի համեմատական ուսումնասիրությունը: Հ. Սահակյանի ներկայացրած օրինակի խոսքային կառույցում դասականի համեմատությամբ եղած բացթողումները և որոշ հավելումները նկատի ունենալով՝ հարմար ենք գտել նշված քննությունն անցկացնել տնտեսյանական գրառման և Ա. Այվազյանի երգած՝ քիչ փոխակերպ-

⁹ Նկատի ունենք «Առաօտ լուտոյ» կամ «Նորաստեղծեալ» Ժամագրքի երգերը:

վաճ օրինակի կտրվածքով: Ստորև ներկայացվում են նոտային և բանախոսական տեքստերը՝ վանկաչափական վերլուծությամբ¹⁰:

Նոտային օրինակ 2

ԱՅՍՕՐ ԶԱՅՆԸՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ

ՏՄՂ ՋՐՕՐՅԵԼԻՑ

Զայնագրութ.՝ Մ.Սուրբդյանի և Զ. Թազակչյանի
 վերծանութ.՝ Զ. Թազակչյանի

ՍիՉ, 280-3, Ա-ք. 1967, գ. Արագվա
 Բ-ց՝ Աննա Ստեփանի Այվազյան, 25 տ.

Այսօր ծայնըն Հայրական
 Երկնից իջավ հաճոյական,
 Սիրեցելոց որովոյական:
 Այր հորդորե,
 Ձետ հորդորե,
 Ձետ Հորդանան:

Ավետավոր ծայնով երզենք՝
 Մեծ Կարապետը՝ Օհաննես...

¹⁰ Վանկաչափական կառույցներում 1/4 տևողությունները նշվում են կարճ (-), նրանից մեծերը՝ երկար (—) գծիկներով: Երկար վանկերին հավելված թվերով նշվում է դրանց տևողության մեծությունը, իսկ վերի անկյունում նշված սուրանկյուն նշանով տրված են դադարի նշանները:

Նուրային օրինակ 3

ԱՅՍՕՐ ՉԱՅՆՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ

ՏՅԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋԻ ԿԱՄՄԻՐՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱԳ

Չայնագրոր.՝ Մ.Մուրադյանի և Ջ.Թագակյանի վերծանոր.՝ Ջ.Թագակյանի,

ԱԻՉ, տ. 235-10, Ալս.-1967, գ. Վարևան քանառաց՝ Հովսեփ Սահակյան, 73 տ.

♩ = 100

Այ - սօր (ը) ձայ - նըն Չայ - րա - կան
 եր - կե - նից ի - ջալ հա - ճո - յա - կան:
 Այր որ - դո - ռե, գետ որ - դո - ռե,
 Գե - տը Չոր - դա - նան որ - դո - րա - կան:
 Ա - յե, ձայ - նիվ եր - - գեմք
 Մեծ կա - րա - - պե - տըն՝ Օ - հան - նես...

Այսօր (ը)ձայնըն Հայրական
 Երկնից իջավ հաճոյական:
 Այր որդորե, գետ որդորե,
 Գետ Հորդանան՝ որդորական:
 Այե, ձայնիվ երգեմք.
 Մեծ Կարապետըն՝ Օհաննես...

Տնտեսայանական օրինակ

Այսօր ձայնըն Հայրական Յերկնից իջավ հաճոյական, Սիրեցելոյ Որդոյ վրկայ:	7վ -.-.-, —4^.-.-./ —3.-.-.—4.^./ 8վ -.-.-.—4^./—5.-.-.—./ 8վ —5.-.-.—4./ —3.-.-.—^./	1-ին իոնիկ / քողարորք/ 4-րդ պետն / մեծասար-մեծավերջ/ մեծասար-մեծավերջ/մեծասար- մեծավերջ//
Այ յորդորե, Գետ յորդորե, Գետ Յորդանան:	4վ -.-.-.—4^./ 4վ —5.-.-.—3^.—6^./ 4վ —.-.-.—3.//	4-րդ պետն / 1-ին էպիտրիտ / մեծասար-մեծավերջ //
Անետաւոր ձայնի երգեր	8վ —.-.-.—4^./—3.-.-.—4^./	մեծասար-մեծավերջ / մեծա- սար-մեծավերջ/ մեծասար-մեծավերջ / վերջա- տանջ //
Մեծ կարապետըն Յովհաննէս:	8վ —5.-.-.—4^./—.-.—3^.//	

Ա. Այվազյանի օրինակ

Այսօր ձայնըն Հայրական Երկնից իջավ հաճոյական, Սիրեցելոց որովոյական:	7վ ^—.-.-.—./-.-.-./ 8վ -.-.-.—./—.-.-.—./ 8վ -.-.-.—./—.-.-.—.//	քողարորք / ներգև/ 4-րդ պետն / մեծասար-մեծավերջ / 4-րդ պետն /1-ին պետն//
Այր հորդորե, Գետ հորդորե, Գետ Հորդանան:	4վ —.-.-.—./ 4վ —.-.-.—./ 4վ —.-.-.—^./	1-ին պետն / 1-ին պետն / մեծասար-մեծավերջ //
Ավետավոր ձայնով երգենք՝ Մեծ կարապետըն Հովհաննէս:	8վ -.-.-.—.^./—.-.-.—./ 8վ —.-.-.—^.—./-.-.—.//	4-րդ պետն /1-ին պետն սարաբ-վերջատանջ / վերջատանջ

Համեմատվող օրինակների խոսքային կառույցների շեղազծե-
 րով անջատված տասներեք ոտքերից¹¹ ութը տարբեր են, և միայն
 հինգն են նման: Համեմատվող օրինակների վանկաչափական կա-
 ռույցների միջև տարբերությունն առավել ակնհայտ է, երբ նկա-
 տի ենք ունենում երկար վանկերին հավելված թվային ցուցիչներ:
 Զարդոլորուն շարադրանք ունեցող դասական օրինակում քսանչորս
 երկար վանկերից տասնինն ունեն 3–6 չափական միավորի հավե-
 լյալ ձգվածություն, իսկ Ա. Այվազյանի օրինակի՝ նույնպես զարդոլո-
 րուն ոճում շարադրվելու պարագայում, չափական հավելյալ ձգվա-
 ծության ցուցիչներ բնավ չկան:

¹¹ Բանաստեղծական ոտքերը դրանց տողերի մասերի տրոհման արդյունքում ստաց-
 ված բաղադրիչներն են: Այսպես, օրինակ՝ ներկայացվող տաղի «Այսօր ձայնն Հայ-
 րական» յոթավանկ սկզբնատողը տրոհվում է 2՝ «Այսօր ձայնն» քառավանկ և «Հայ-
 րական» եռավանկ միությունների՝ ոտքերի:

Ջավախքում գրանցված երկրորդ՝ «Քրիստոս փառաց Թագաւորն» Տյառնընդառաջի տաղը նույնպես ձայնագրվել է 1967 թ.՝ Ախալքալաքի Կիրովական գյուղում, տ. Մաթևոս քին. Ղարազյոզյանից, որն ուներ բնատուր հնչեղ ձայն ու աչքի ընկնող երաժշտական տվյալներ:

Համեմատության համար կրկին նկատի ենք ունեցել Եղիա Տնտեսյանի գրառումը¹²: Այստեղ էլ խոսքային կառույցն ունի չափածո կերտվածք: Մեր տողատմամբ՝ դասական օրինակը վեց յոթավանկ երկտողերից է կազմված, որոնցից առաջին չորսը նույն եղանակավորումն ունեն: Շարադրանքի հինգերորդ և վեցերորդ տների միջակայքում առոգանված արտասանությամբ թվարկվում է «Մեծ աւետիս»-ների յոթատող շարքը՝ ուղղված սրբերին ու հավատացյալ ժողովրդին: Տես նոտային օրինակ 4-ը:

Ե. Տնտեսյանի գրառած տաղի խառը (բացի վանկային կերտվածք ունեցող երկու վանկերից) ներվանկային (23 վանկ) – զարդուլորուն (17 վանկ) ոճերում ընթացող եղանակավորումը երկձայնակարգ շարադրանք ունի, որի առաջին 4 երկտող միությունները հիմնականում ընթանում են Գ¹ հ/ձ-ով, չորրորդ ցածր աստիճանով է3 ձ/կ-ում (եկեղեցական ԳԿ ձայնեղանակ): Երկրորդ տողերի սկսող դարձվածքներում ձ/կ-ի երկրորդ աստիճանն իջեցված է, իսկ նույն տողերի երկրորդ միջանկյալ դարձվածքներում չորրորդ աստիճանն իջեցված չէ: Տաղի վերջին երկու երկտողերը, որոնց միջակայքում արտասանվող յոթատող շարադրանքն է, ձ/կ-ային առումով համադրվելով նախընթացին, շարադրվում են նախընթաց ձայնակարգի հ/ձ-ով <4 (քառալար հիմնառանցքով հարմոնիկ) ձ/կ-ում (եկեղեցական ԳՁ ձայնեղանակ):

¹² Ե. Մ. Տնտեսյան, *Շարական ձայնագրեսլ*, էջ 773:

Նոդային օրինակ 4

ՔՐԻՍՏՈՍ ՓԱՌԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՆ

ՏԱՂ ՏԵՄԱՆԵՆԿԱՆԱԼՔԻ

Մանր Ե. Տնտեսան, Շարական ձայնագրել, 1934թ., էջ 773

Քրիստոս - փառացի - ասաց
 Մա - սոս - քի - լով
 Չոր - մար - գա - լին
 յէ - լու - սա - թիս

քա - գա - արն
 նու - գօ - բննս
 Ե - սա - յի
 քա - դա - թի

Այ - սօր - եկ - նով
 Կա - ռամն - օր - ես
 Յո - մա - գա - զայն
 Մե - ճե - օ - ճի

յոն - ծա - յուն:
 գա - լու - տեանք:
 գո - շա - կեաց:
 ծե - լու - նայն:

Ի 10 զիր - կա սա - նով
 12 ծե - լու - նին
 14 ՉԱստ - ոսած որ - ղին
 16 եւ - սա - սլ:
 18 Այ մե - ծա - գայն
 20 Քրիստոս - սո - նի - ից ս - մե -

Քրիստոս փառացի քաղաւորն
 Այսօր եկել յնձայունն:
 Կատարելով նա գործն
 Բառաստօրեա գալրստեանք:
 Չոր մարգարէն Եսայի
 Յառաջագոյն գոշակեաց,
 յերուսաղէմ քաղաքի
 Միմօճի ծերունոյն:
 Ի զիրկա անկա ծերունին
 ՉԱստուածորդին եւ սաւ.

*)10-րդ տողից հետո արտասանվում է
 Մեծ անեղիս Ա այսօր Նահապէտաց ամենից,
 Նայրապետաց .. ,
 Մարգարէից .. ,
 Առաքելաց .. ,
 Մարտիրոսաց .. ,
 Բառամայից .. ,
 Ժողովրդից .. ,
 Այնուհետև շարունակվում է երգանակը արտաքին.
 Այլ մեծագոյն անեղիս
 Քրիստոմէից ամենից:

Բանասաց Մ. քին. Ղարազյոզյանի ներկայացրած տաղի տարբերակը, որն ամբողջությամբ շարադրվում է G^1 հ/ձ ունեցող $E5$ (հնգալար հիմնառանցքով էոլական) ձ/կ-ում (եկեղեցական $F2$ ձայնեղանակ), նույնպես խառը, սակայն վանկային (17 վանկ)–ներվանկային (30 վանկ)–զարդուլորուն (21 վանկ) ոճում, կայանալով՝ հիմնովին տարբերվում է տնտեսյանական օրինակից: Տես նոտային օրինակ 5:

Եթե տնտեսյանական ձայնագրության վեց երկտողից հինգի սկսող դարձվածքները ձ/կ–ի հիմնաձայնի ու նրա ձայնուլորտի հնչունների սահմանում են շարահյուսվում և հանդարտ, հավասարակշռված երանգավորում ունեն, ապա բանասացի օրինակում նույն այդ դարձվածքները հինգերորդ աստիճանի՝ դիմող ձայնի բարձր ոլորտում՝ $C^2(1/4)$ – $D^2(3/4)$ – $E5^2$ – $C^2(2/4)$, Ելևէջադարձման և նրա տարբերակային զարգացումը ներկայացնող շարադրանքով, կառույցների սկզբնամասերում առաջ են բերում դինամիկ լարվածություն: Բանասացի ներկայացրած երկրորդ երկտողի սկսող դարձվածքում շեշտադրվում է ձ/կ–ի ութերորդ՝ օկտավային հնչունը, որն ընդլայնելով հնչունածավալը՝ միևնույն ժամանակ կրկնապատկում է երկի դինամիկ լարվածությունը:

Բանասացի երգվածքին առանձնահատուկ գեղեցկություն ու երանգներով հարուստ հնչողություն է հավելում ձ/կ–ի վեցերորդ բարձրացված (դորիական) և բնական (էոլական) աստիճանների տրամաբանական փոխեփոխ շարադրանքը: Ելևէջադարձումների ավարտին բանասացը, ձայնեղանակային զարտուղում կատարելով, վերջին վերջավորող դարձվածքը շարադրում է նախընթաց ձայնակարգի G^1 հիմնաձայնով <4 ձ/կ-ում: Վերջավորության մեջ <4 ձ/կ–ի զարտուղումով բանասացի երգվածքը թեթևակիորեն հիշեցնում է տնտեսյանական գրառման հիմնական ձ/կ–երից երկրորդի հետ ունեցած ընդհանրությունը:

Նուրային օրինակ 5

ՔՐԻՍՏՈՍ ՓԱՌԱՅ ԹԱԳԱՎՈՐ ՏԱԼ ՏՅԱՆԵՐՆԴԱՌԱՋԻ

Զայնագրոր.՝ Մ.Մուրադյանի և Ջ.Թազակչյանի
 Վերծանոր.՝ Ջ.Թազակչյանի

ԱԲԶ, ս. 232ա-3, Ա-ք.1967, գ.Կիրովական
 ք-ց՝ ս. Մարտոս քահանա Կարազոյզյան, 73 ս.

Քրիստոս, փառաց քաղաք,
 Այսօր եկեալ ընծայում:

Գաղարելով նա գորնն
 Քառասնօրյա զայրտայան:

Չարքիբ, զարքիբ, դու զարքիբ,
 Երուսաղեն, դու զարքիբ:

Երուսաղեն քաղաքի
 Չօր մարգարեն՝ Տասյին
 Սեմեմնն ծերունուն
 Առաջագույն կուսայանք:

Հետաքրքիր պատկեր են ներկայացնում համեմատվող օրինակների վանկաչափական շարադասությունները: Ստորև ներկայացվող սխեմատիկ պատկերագրման մեջ բանասացի օրինակը բովանդակությամբ ու բառամթերքով տարբերվում է Ե. Տնտեսյանի գրանցած գրաբարյան շարադրանքից, ուստի, պահպանելով հնչական կողմը, գրի ենք առել ժամանակակից ուղղագրությամբ: Կրկնություններից խուսափելով՝ ներկայացրել ենք Ե. Տնտեսյանի գրառած օրինակի 1-ին, 5-րդ և 6-րդ երկտողերը և բանասացի տարբերակի առաջին երկտողն ու վերջին քառատողը¹³:

Ե. Տնտեսյանի ծայնագրության վանկաչափությունը

Քրիստոս փառաց թագաւորն Այսօր եկեալ լընծայումն:	-.-.,-.-./-.-.-6^./ -.-^.-,3.-./-.-.-4^./	2 անգ./ վերջատանջ / մ-ծ-վերջ,համբույր / ավարտել //
Ի գիրկըս առեալ ծերունին զԱստուածորդին եւ ասէ.	-.3.-.-^.-,.-.4./-^.-4.-7^./ -.-5^.-,.-.4./-.-.4.-5./	սումք,համբույր / սումք/ 2 համբույր / սումք //
Այլ մեծագոյն աւետիս Քրիստոնէից ամենից:	-.,-.-.-4^./-.-.-.4./ -.-.4.-.-.3./-.-.4.-8^./	սաբար, վերջատանջ / սումք 2 համբույր / սումք //

Բանասացի օրինակի վանկաչափությունը

Քրիստոս փառաց թագավոր Այսօր եկյալ ընծայում:	-.5,-.-.3./-.-.5.-9^./ -.-3,-.-.4^./-.-.-.3^./	2 մեծավերջ / ավարտել / 2 մեծավերջ / ավարտել //
Երուսաղէմ քաղաքի Զօր մարգարեն՝ Եսային	-.,-,-.-4^./-.-.4.-6^./ -.-3,-.-.4^./-.-.-.4^./	2 մեծավերջ / ավարտել / 2 մեծավերջ / վերջատանջ //
Սիմեոնըն ծերունուն Առաջագոյն կուսայանք:	-.3,-.-.3^./-.-.-.4^./ -.-3,-.-.3./-.-.3.-4^./	2 մեծավերջ / վերջատանջ / 2 մեծավերջ / ավարտել //

¹³ Վանկաչափական կառույցներում 1/4 կամ 1/8 տևողության վանկերը նշվում են կարճ (-), 2/4 և ավել տևողության վանկերը՝ երկար (—) գծիկներով: Երկար վանկերին հավելված թվերով նշվում է դրանց տևողության մեծությունը, իսկ վերի անկյունում նշված սուրանկյուն նշանով տրված են դադարի նշանները:

Ինչպես գիտենք, վանկաչափական շարադասություններում չեն կարևորվում խոսքային կառույցների բովանդակության հետ կապված խնդիրները, և առաջնային նշանակություն են ստանում եղանակավորման ընթացքում խոսքային միավորների՝ ոտքերի դասավորությունն ու նրանցում կարճ կամ երկար վանկերի տևողությունները: Համեմատվող օրինակներից տնտեսյանական գրառման մեջ գերակայում են համբույր (կամ 2 համբույր) և սումք՝ միայն երկար վանկեր պարունակող ոտքերը: Դրանցում առկա 33 երկար վանկերից 17–ը՝ կեսից մի փոքր ավելին, երկարաձգող թվանշաններով են: Բանասացի օրինակում բացակայում են միայն երկար վանկերից կազմված ոտքերը, իսկ ամբողջական շարադրանքի 22 երկար վանկերից 20–ը՝ մեծամասնությունը, երկարաձգող թվանշաններով են: Այստեղ գերակայում են երկմեծավերջ–ավարտեղ ոտքերի միավորումը ներկայացնող տողերը¹⁴, որոնցում ընդգծվում է կետագծային (–.—3.,–.—3.) դիթմը: Վերջինս, հայոց վիպերգերին բնորոշ շարադրական եղանակներից լինելով, տաղին վիպական լայն շնչառություն է հաղորդում: Միահյուսվելով եղանակավորման դինամիկ լարում պարունակող ելևէջադարձումներին՝ այն երկը դարձնում է վեհ ու սլացիկ:

Ընդհանրացնելով՝ նշենք, որ Ջավախքում մեր ծայնագրած «Այսօր ձայնն Հայրական» տաղի երկու տարբերակներն էլ, հավատացյալ գյուղացիների կողմից կատարվելով, եղանակավորմամբ խիստ տարբերվում են տնտեսյանական օրինակից և մոտ են դյուրըմբռնելի ելևէջադարձում ունեցող հոգևոր երգասացություններին: Կարող ենք փաստել նաև, որ Ա. Այվազյանի մտապահած տարբերակը միայն խոսքային հենքով է հիշեցնում տաղի դասական օրինակը: «Քրիստոս փառաց Թագավոր» տաղի բանասաց Մ. քին. Ղարազյոզյանի կատարումն իր վանկաչափական ու կառուցվածքային հատկանիշներով, ձայնակարգային ու եղանակավորման կառույցներով էականորեն տարբերվում է

¹⁴ Բանասացի տարբերակի 6 տողերից 4–րդի և 5–րդի վերջավորող ոտքերը վերջատանջ կառույցն ունեն, որոնք ավարտեղ ոտքերից տարբերվում են նախընթաց մեկ կարճ վանկ ևս պարունակելով:

տնտեսյանական գրառումից և մի նոր՝ շարադասությամբ կատարյալ օրինակ է:

Ամփոփում

Անցյալ դարի 20–ականներից մինչ դարավերջ Ջավախքում ձայնագրված 100–ից ավելի հոգևոր երգերից միայն երկուսն են վերաբերում տաղերին: Դրանց ինչ և ինչպիսին լինելը կարևորելով՝ Ե. Տնտեսյանի գրառած օրինակների հետ բանահյուսական տեքստերի, ձայնեղանակների, կառուցվածքային և վանկաչափական կերտվածքների մակարդակներում կատարված համեմատական քննության միջոցով փորձել ենք բացահայտել ժողովրդական կատարումներին բնորոշ հատկությունները: Արդյունքում պարզվել է, որ «Այսօր ձայնն Հայրական» տաղի մեր ձայնագրած երկու տարբերակներն էլ, հավատացյալ պարզ գյուղացիների կողմից կատարված լինելով, իրենց եղանակավորմամբ խիստ տարբեր են տնտեսյանական օրինակներից և մոտ են Ժամագրքի՝ դյուրըմբռնելի ելևէջարձում ունեցող երգերին: «Քրիստոս փառաց թագավոր» տաղի՝ բանասաց տ. Մաթևոս քին. Ղարագյոզյանի կատարումը ևս իր ձայնակարգային կառուցով, եղանակավորմամբ, կառուցվածքային ու վանկաչափական կերտվածքներով էապես տարբերվում է Ե. Տնտեսյանի գրառած օրինակից և մի նոր՝ հայոց հոգևոր երգերին նույնքան բնորոշ, սակայն յուրօրինակ եղանակավորում ունեցող, բարձրարվեստ օրինակ է:

Բանալի բառեր՝ տաղ, հոգևոր երգերի ժողովրդական կատարումներ, հոգևոր երգերի ձայնեղանակային և վանկաչափական վերլուծություն:

НАРОДНЫЕ ВАРИАНТЫ ТАГОВ В МУЗЫКАЛЬНОМ БЫТУ ДЖАВАХКА

Резюме

Завен Тагакчян (Армения)

кандидат искусствоведения
Институт искусств НАН РА

Из более ста духовных песен, записанных в Джавахке с 1920–х гг. до конца века, к жанру *тага* (*taġ*) относятся лишь два образца. Посредством сравнительного анализа последних с записанными Е. Тнтясяном одноименными вариантами в плане фольклорного текста, гласов, формообразующего и слогометрического принципов мы попытались выявить характерные особенности данных народных песен. В результате анализа выяснилось, что оба записанных нами варианта *тага* «*Сегодня глас Отеческий*», исполненных верующими крестьянами, в плане мелодической структуры значительно отличаются от тнтясяновского варианта и близки к духовным песнопениям, наделенным более простым мелодическим обликом. Вариант *тага* «*Христос – Царь славы*», исполненный иереем Матевосом Карагезяном, своим ладовым строением, принципом мелодизации, формообразующими и слогометрическими особенностями также отличается от варианта, записанного Тнтясяном и представляет собой новый (самостоятельный) образец, в одинаковой степени близкий к армянским духовным песням, но, вместе с тем, имеющий весьма самобытный мелодический облик.

Ключевые слова: *таг*, народное исполнение духовных песен, ладоинтонационный и слогометрический анализ духовных песен.

THE FOLK PERFORMANCES OF *TAL* IN THE MUSIC LIFE OF JAVAKHK

Abstract

Zaven Tagakchyan (*Armenia*)

PhD in Arts, Institute of Arts NAS RA

Among over a 100 sacred songs collected and transcribed in Javakhk beginning from the 1920s to the end of the century, only two samples refer to the genre of *tał*. Given their significance, we tried to reveal the typical features of the folk performances through analyzing and comparing them with the classical patterns (as transcribed by Yeghia Tntesian) in the context of their ethnographic texts, modes, the structure and meter in the syllabuses. The results are presented in the article. Being performed by villagers, the two different versions of the *Aysor Dzaynn Hairakan* (“Today the Voice of the Lord”) are quite different in their melody as compared to the classical pattern and are more similar to the chants of the *Book of Hours* that have simpler melodies. The *Kristos Parats Tagavor* (“Christ the King of Glory”), performed by folk singer and priest Matevos Gharagyozyan, also differs from the classical pattern in the sense of its modal structure, melody and the structure and meter in the syllabuses. It preserves the characteristic features of a typical Armenian chant, at the same time appearing as a unique piece.

Keywords: *tał*, folk performances of sacred songs, modal and syllabus-metrical analysis of sacred songs.